

Анатолій Свідзинський: «Книги, які справили на мене вплив»

Маргарита Жуйкова

*доктор філологічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»*

Слова, що подані в заголовку, є назвою невеликого допису Анатолія Вадимовича, який він підготував свого часу на замовлення головної редакторки газети «День» – пані Лариси Івшиної. Питання, поставлене газетою, можна сприймати як варіант відомого списку «Сто книг, які би ви взяли на незаселений острів, якби вам довелось там раптом опинитись». Втім, Анатолій Вадимович не прагнув подати у короткому дописі до газети такий список, а власне, розповів про деякі аспекти свого читацького шляху, не обмежуючись лише назвами книг та прізвищами авторів.

Дозволю собі не лише прокоментувати той давній ненадрукований допис Анатолія Вадимовича (його можна прочитати у блозі Ольги Свідзинської тут: <https://dovuhy.blogspot.com/2012/06/blog-post.html>), а й дещо доповнити перелік тих книг, які сформувавши його не лише як патріота України, а й як культуролога і теоретика українського націоналізму.

Починається текст зі згадок про раннє дитинство, яке хлопчик провів у Жмеринці на Поділлі. «Так сталося, що ще до школи я пізнав багатющий світ українських казок, що їх мені розповідала старша дівчина, яка волею долі (чи, власне, недолі) потрапила до нашої родини». Йдеться про дівчину Галю (напевно, Ганну), яка походила з заможної селянської родини, що її поради оголосили «куркулями», забрали все майно і виселили з рідного села. Ешелони для відправки куркулів у Сибір формувались на залізничній станції Жмеринка, а сім'я Свідзинських жила якраз навпроти цієї станції. Якимось дивом дівчині вдалось вискочити з вагону і потрапити у двір будинку, де жив з батьками і сестрою малий Толя. Батьки після невеликої наради вирішили дівчину залишити в себе, видавши її за далеку родичку. Це був людяний, розумний, хоча й ризикований крок. Саме ця Галя і почала бавити дітей, розповідаючи їм народні казки, яких пам'ятала безліч. До речі, Галя не знала жодної мови, крім рідної, що заклало основи до формування національної ідентичності Анатолія Вадимовича. Він пише, що не лише запам'ятав всі ці казки, а й розказував їх іншим і марив їх героями навіть тоді, коли Галя покинула Жмеринку. До речі, невідомо, що потім сталось з цією дівчиною. Батьки розповіли дітям, що вона виїхала в Сибір до своєї родини. Але в ті часи дітям уникали говорити правду. Швидше за все, пильні жмеринські енкаведисти викрили Галю, яка жила без жодних документів, і вона не unikла репресій.

Шкільні роки, коли власне й формується світогляд особистості, в дописі Анатолія Вадимовича представлено дуже обмежено й неоднозначно. Він не згадує про те, що за вимогою батька ходив до російської школи. У цей час єдиним його літературним захопленням були твори Миколи Гоголя. Натомість Друга світова війна принесла чимало змін, і саме тоді Толя вперше потрапив до україномовної школи. Це було в Києві, де сім'я перебувала всі роки окупації. Як автор згадує в своєму короткому дописі, вчитель, що викладав українську літературу, був палким шанувальником Тараса Шевченка. «Починаючи з 8-го класу я вивчав його творчість під керівництвом вчителя, який безмежно любив Шевченка і на порушення навчальних планів присвятив йому аж дві чверті». Думаю, що німці не дуже переймались контролем за шкільною програмою, а тому той невідомий вчитель отримав змогу прищеплювати учням любов до нашого генія. З того часу для Анатолія Вадимовича Шевченко назавжди став еталоном національного провідника.

Цікаво, що в короткому дописі для газети Анатолій Вадимович не згадав про надзвичайно важливі для нього контакти з двома хлопцями, що вчилися з ним у тому ж

класі, – з Григорієм Підоплічком та Емілем Хоменком. Обидва походили з сімей київської української інтелігенції, обидва пізніше були переслідувані советами за участь в таємних організаціях. Грицько та Еміль помітили кмітливого хлопця з провінції і намагались сприяти формуванню його правильних поглядів на Московщину. За їх рекомендацією Толя прочитав й засвоїв «Хаджи Мурата» Лева Толстого. Про це він пише у своїй книзі спогадів «Моє життя в науці». Справді, це одна з небагатьох книг у російській літературі, де виразно і правдиво описано національний характер москвитів та жорстоку колоніальну політику імперії.

Вже в 17 років, живучи у Львові, Толя натрапив на велику книгу опального Александра Герцена «Былое и думы». Про це він згадує так: «Прочитавши її, я відчув, що моє життя поділилося на дві частини: до і після неї. І не тому, що захопився нею як художнім твором, а завдяки інтелектуальній потузі, що відкрилася мені в ній». Цей твір Герцена, безперечно, має виразно викривальний характер до Московщини. І хоча в роки молодости національне питання не потрапляло в сферу уваги Анатолія Вадимовича, такі книги запам'ятовувались надовго і ставали важливими складовими уявлень про світ.

Усі, хто мав нагоду близько спілкуватися з Анатолієм Вадимовичем, знали його іронічний характер, його схильність до жартів, вміння підмічати кумедні ситуації, а часом і слабкості людей. Тому не випадково серед його улюблених книг були сатиричні твори, автори яких висміювали своїх недоладних героїв та життєві колізії. Сам він пише про ці свої захоплення таке: «Читаючи цей допис, легко помітити, що автор тяжіє до літератури сатиричної чи навіть саркастичної, загалом такої, що породжує сміх. Це так, що більше — тут не названо багато творів такого роду, починаючи від «Золотого осла» Апулея, «Похвали глупоті» Еразма Роттердамського, книги про шільдбургерів, пригоди Мюнхгаузена, «Кандіда» Вольтера, Козьми Прутков, творів Франса, сатир Щедрина, «Собачого серця» Булгакова... аж до пригод Чонкіна [йдеться про роман Владіміра Войновича – М.Ж.]. Їх я читав багатократно впродовж усього життя». Перед тим у дописі згадано про Сервантеса, Ярослава Гашека та Франсуа Рабле. Більшість цих книг доводилось читати російською мовою, але як тільки з'являлась можливість добути українські переклади, вони опинялись у нашій домашній книгозбірні. Ми досі тримаємо вдома недолугий переклад «Дон Кіхота» В. Козаченка та Є. Кротевича, який було зроблено не з іспанської, а з російської мови (тобто це переклад з перекладу, що вважається неприпустимим серед професійних перекладачів). Коли нарешті вийшов у світ переклад «Дон Кіхота» нашого геніального Миколи Лукаша, Анатолій Вадимович залюбки порівнював два тексти і сміявся не лише з пригод героїв, а й з недорікуватости тих двох перекладачів. Для нього читання сатиричних творів було не лише насолодою, а й, так би мовити, лікувальною процедурою. Часто траплялось, що він брав перед сном якусь свою улюблену книжку і не міг відірватися від неї аж до ранку, що не сприяло дотриманню денного розпорядку, особливо коли потрібно було зранку йти на лекції, проте дивним чином активувало в голові творчі процеси. «Одна з найулюбленіших моїх книг – «Дон Кіхот» (звичайно, в перекладі Лукаша). Останній раз читав його в лікарні і просміявся майже цілу ніч. По кількох годинах передранкового сну прокинувся настільки бадьорим, що в той же день почав писати підручник з теорії відносности і встиг завершити до виписки цілих два розділи». Тут Анатолій Вадимович згадує про своє перебування в лікарні восени 2006 року. Написання підручника виглядало так: співробітники кафедри теоретичної фізики по черзі приїздили в лікарню з позиченим ноутбуком і фіксували в ньому те, що їм наговорював Анатолій Вадимович, бо сам він тоді писати не міг через хворобу.

Часом знайомство з певною книгою, що ставала улюбленою, було спричинене якимось випадком. Одного разу (десь у 60-роках минулого століття) Анатолій Вадимович стояв у черзі в їдальні за хлопцем, що не міг відірватися від книги і нестримно реготав. На обкладинці книги стояло дивне ім'я – Козьма Прутков. Це ім'я не було

знайоме Анатолію Вадимовичу, але він не міг не довідатися, що це за один. Тому він подався до бібліотеки і добув собі ту саму книжку, а читаючи твори Козьми Пруткова ще дорогою додому, почав так само голосно реготати. Спочатку деякі частини книги Козьми Пруткова (і афоризми, і сюжетні твори) переписувались у зошит, а згодом Анатолію Вадимовичу вдалось купити гарне ілюстроване видання. Він вивчив напам'ять силу байок та історій, практично всі афоризми і дуже доречно їх використовував. Згодом його невимовно втішив той факт, що всі четверо чоловіків, які сховались за псевдом "Козьма Прутков", були українцями. Виявилось, що творами Козьми Пруткова захоплюються деякі фізики, колеги Анатолія Вадимовича, і не просто читають їх з пам'яті, а й намагаються розшифрувати прихований у них сенс. Нарешті, коли Анатолія Вадимовича почала дещо травмувати російська мова цих творів, він сам взявся перекладати деякі вірші та байки українською мовою. Ці переклади заслуговують окремої розмови, тому я наразі не буду їх цитувати й порівнювати з оригіналами.

Проте було би неправильно уявляти, що на Анатолія Вадимовича найбільше впливали або перекладні, або російськомовні твори. Одним з його найбільш дорогоцінних надбань стали вірші Володимира Свідзинського, які доводилось добувати у Харкові 60-х років з великими зусиллями. Цей поет був для нього вершиною не лише поетичної майстерності, а й зразком глибокого осмислення всесвіту, людей, природи. Анатолій Вадимович, розповідаючи на численних зібраннях про Володимира Свідзинського, завжди наголошував на тому, що він так вивищує його серед поетів не тому, що Володимир був його дядьком. Вдома Анатолій Вадимович часто навмання відкривав книгу поезій і читав якийсь вірш вголос. Інколи виявлялось, що цей вірш раніше чомусь не привертав його уваги, і тоді він читав його декілька разів, коментував слова й рядки, в яких було втілено думки та настрої поета. Думаю, що глибоке занурення у внутрішній світ Володимира Свідзинського (а також відкриття поезії Василя Стуса наприкінці 80-х років) спричинилося до того, що Анатолій Вадимович цілком відмовився від російської поезії ХХ століття, якою захоплювався протягом десятиліть.

Нарешті, говорячи про книги, які позначились на світосприйнятті Анатолія Вадимовича, слід заторкнути велику і різноманітну спадщину видатних українців – борців за незалежність нашої держави в умовах бездержавности, зокрема ідеологів українського націоналізму. Зрозуміло, що ця сфера була практично закритою для Анатолія Вадимовича аж до другої половини 80-х років, зате в часи горбачовської перебудови, а особливо після 1991 року, проблеми національної культури, розстріляного відродження, правдивої історії українського визвольного руху ставали для Анатолія Вадимовича дедалі актуальнішими. Одною з книг, яка опинилась в руках Анатолія Вадимовича чи не першою і позначилась на його світогляді, була велика книга спогадів радянського генерала Петра Григоренка. Він читав її в американському виданні 1984 року. Постать Григоренка, все його життя, його розум, мужність та безкомпромісність у боротьбі з тоталітарним режимом надзвичайно вразили Анатолія Вадимовича. Він назвав генерала «одним з найвидатніших синів українського народу за всю його історію». Анатолій Вадимович, як справжній просвітянин за духом та покликанням, вважав своїм обов'язком поширювати інформацію про життя і боротьбу Петра Григоренка. Тому він став ініціатором проведення в Сімферополі регулярних читань, присвячених Григоренкові. Перші читання відбулися 21 листопада 1992 року. Анатолій Вадимович виголосив там велику доповідь, яку він назвав «Уроки Петра Григоренка». У вступі він окреслив тематику, яку слід було би обговорювати на цих читаннях, наголосив на тому, що Григоренко був надзвичайно талановитою людиною у різних сферах, а не лише у військовій справі; зокрема, він був фахівцем у ділянці кібернетики (створив першу в СРСР кафедру військової кібернетики), проникливим аналітиком-політологом. На думку Анатолія Вадимовича, генерал був справжнім інтернаціоналістом, який боровся за права пригноблених народів СРСР, передусім кримських татар, а також українців та росіян. Як

людина великого розуму, критичного мислення, Григоренко глибоко аналізує основи соціалістичної ідеології, доходячи висновку, що «марксизм-ленінізм – це вчення крайньої диктатури, крайнього тоталітаризму, в якому демократичні і гуманістичні відхилення відіграють лише роль маскувальної демагогії і застосовуються для обдурення мас» (цитата зі спогадів Петра Григоренка, яку використав у своїй доповіді А.В.). Ці думки були цілком суголосні з переконаннями Анатолія Вадимовича, які сформувались в нього переважно під впливом власних спостережень за життям в СРСР.

Не маю тут змоги називати всі книги, які читав Анатолій Вадимович і які справили на нього велике враження. Щоб уявити обсяг літератури, яку він осмислював, достатньо подивитись на бібліографію до його монографії “Синергетична концепція культури”. У першому виданні 2009 року бібліографія займає 21 сторінку, у другому виданні кількість позицій у списку літератури ще збільшилась.

І наостанок: Анатолій Вадимович часто сміявся на висловом пролетарського письменника Горького: “Любите книгу – источник знания”. Цей афоризм можна було побачити надрукованим великими літерами в книгарнях та бібліотеках по всьому СРСР. “Хіба ж книга є джерелом знань?” – питав Анатолій Вадимович. Для пересічних мас – так, але звідки знання потрапляє в книги? Отож, джерелом знань є мозок мислителів, науковців, поетів.

ПОНЯТТЯ РУХУ В ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ НАЗВАХ

Тетяна Мамчич

Волинський національний університет імені Лесі Українки
tetyana.mamchych@gmail.com

На нашу думку, первинне поняття “рух” досить вагомо присутнє у словах української мови (не говоримо тут про очевидні похідні). Схоже, що із словом (а, отже, і з поняттям) рух пов’язані слова “рука” та “ріка”.

Рука є найбільш рухомою частиною тіла, тому і пропонується таке виведення.

Ріка – це сутність, яка тільки в рухомому стані існує. На посилення нашої тези наведемо дотичне поняття – “рукав”. В українській мові “рукав” річковий є омонімом до “рукав” як елемент одягу, пов’язаний з рукою. Опосередковано на користь семантичного зв’язку “рукав” як елемент одягу і “рукав” ріки служить співзвучність англійського “sleeve” (рукав одягу) та “злив” – потік води.

Опосередкованим аргументом також вважаємо наявність, навіть не одної – двох, рік Буг в Україні: Західний Буг та Південний Буг. Ці дві ріки в давнину мали однакові назви -- Бог. Примітно, що шведською мовою “Bog” (вимовляється “Буг”) означає “плече”, верхню найкрупнішу частину руки. Зважаючи на те, що витoki цих двох рік розташовані недалеко одна від одної, то можна припустити, що вони розглядались в одному комплексі, як дві частини чогось єдиного. Оскільки Західний Буг належить до ареалу Балтійського моря, а Південний Буг – Чорного, то логічно припустити, що обидві ріки є важливою складовою Балтійсько - Чорноморських комунікацій.

Пов’язане з “рікою” слово “русло” – шлях руху водної течії, тобто, “шлях”, “маршрут”. У шведській мові співзвучне слово “rutt” теж означає “маршрут”. Англійською “route” також означає “шлях”, а “river” (ріка) не далеко від “ріка”. У цій же когорті слова “дорога” та “road” (англ. “дорога”), тут “д-р” та “r-d” цілком узгоджуються і близькі до шведського “rutt”.

Гіпотеза про етимологію слова “ріка” від слова “рух” дозволяє продовжити логічне виведення наступних слів. У скандинавських та у фінській мові словом, схожим на “рус” – “rousti”-- називались “веслярі”. За нашою пропозицією, “весляр” так називається, оскільки його функція -- провести судно по руслу, навіть, точніше, по точно вивіреному